

KARI VÄYRYNEN

Kasvatuksen teoriaa ja filosofiaa monipuolisesti läpi historian

Antti Saari, *Kasvatusteoria antiikista nykypäivään*. Gaudeamus, Helsinki 2021. 232 s.

Filosofien usein väheksymä kasvatustiede on uusimman filosofian kannalta varsin kiinnostava tutkimuskohde. Tämä johtuu ilmiökentän moniulotteisuudesta: kasvatustiede on ilmiönä hybridinen, siinä yhdistyy evoluutiopohjaisia ja yksilöpsykologisia tekijöitä, arvokysymyksiä sekä yhteiskunnallisia rakenteita. Ehkäpä omintakeisimpänä tekijänä on kasvatuksen moniulotteinen ajallisuus: yksilökehityksen dynamiikka, kulttuuriperinne ja sen uudistaminen ja viime kädessä se, mitä tavoittelemme tulevaisuudelta. Kasvattaminen ei ole sopeuttamista johonkin pysyvään vaan mahdollisen tulevaisuuden ennakkointia. Kasvatuksen tutkimus muodostaa laajan poikkitieteellisen haasteen ja on myös filosofisesti mielenkiintoinen kokonaisuus.

Antti Saaren teos tuo hyvin esiin tämän kompleksisen perustilanteen. Hän liittää historiallisen esityksensä systemaattiseen reflektioon kasvatustieteen teoriapohjasta ja osoittaa, että historian ymmärtäminen on avain nykytilanteen kriittiseen arviointiin – etenkin sen paljastamiseen, että uutuuksina esitellyt kasvatusteoriat ja opetusopit eivät ratkaise alan perimmäisiä kysymyksiä. Kasvatuksen ongelmien hahmottaminen vaatii yksinkertaisten reseptien sijaan laajempaa kokonaisnäkemystä ja historiallinen lähestyminen on tähän paras tie, kuten Saaren teos vakuuttavasti osoittaa.

Historiallisena analyysinä teos jakaantuu kahtia: Saaren mukaan sekä antiikin että keskiajan kasvatusteorioita yhdistää *itsekasvatuksen* idea, kun taas uuden ajan myötä syntynyt 'metodin kulttuuri' pyrkii kasvatustieteelliseen havainnointiin, analyysiin ja

lopulta tehostamiseen modernin massakoulutuksen puitteissa. Nykyaikana voidaan länsimaissa jopa puhua "läpikotaisin pedagogisoiduista yhteiskunnista", joissa lähes kaikki elämänalueet "on muutettu pedagogisten käytäntöjen ja asiantuntijuuden tiloiksi" (184). Kun kasvatustiede on tullut yhä laajemmin osaksi yhteiskuntaa ja globaaleja ongelmia, vaaditaan monien teoreettisten näkökulmien yhdistämistä. Saari tuntee hyvin sekä mannermaista että angloamerikkalaista teoriaperinnettä ja onnistuu siksi tässä tehtävässä varsin hyvin.

Itsekasvatuksen käsite on Saaren mukaan teoreettisesti keskeinen: "jotta ihminen voi kasvattaa toista ihmistä, hänen on ensin (toisten avulla) kasvatettava itseään" (17). Jo antiikin kasvatuskäsityksissä tämä puoli korostuu itsetuntemuksen vaatimuksessa. Saaren näkemys on osuva hellenistisen filosofian osalta, mutta selvästi puutteellinen klassisen kauden kannalta. Platonin ja Aristoteleen korostama valtiollinen kasvatustieteellinen pyrkimys pyrki tuottamaan hyveellisiä ja

perustaidot (luku- ja kirjoitustaito) omaavia kansalaisia ja teoreettisempi itsereflektio jäi harvalukuisen filosofielitiin asiaksi.

Kuten Saari toteaa, suppeassa teoksessa ei voi ottaa huomioon kaikkia mielenkiintoisia teorioita. Olisin kuitenkin kaivannut perusteellisempaa esitystä Sokrateen dialogipedagogiikasta, josta vieläkin keskustellaan paljon esimerkiksi filosofian didaktiikassa ja joka sopii laajemminkin eri oppiaineiden didaktiikkaan. Sokraattinen menetelmä kyllä mainitaan lyhyesti (33) mutta laajempaa huomiota saa Sokrateen itsetuntemuksen vaatimus ja sen vaikutus hellenistiseen filosofiaan. (40-41). Itsetuntemuksen teema on kyllä nykyään populaarin psykologian ja *self-help*-tyyppisten terapiamuotojen keskiössä, mutta tämä ajankohtainen trendi ei oikeuta antiikin keskeisten kasvatustieteellisten saavutusten ohittamista.

Henkisten harjoitusten tematiikka tulee vielä painokkaammin esiin keskiajalla. Saari kuvaa luostarielämää oppimisympäristönä ja oppineiden näkemyksiä henkisten harjoitusten merkityksestä. Luostarilaitos eristyi yhteiskunnasta omaksi pedagogiseksi tilaksi, Saaren mukaan jopa "poliittisena esimerkkinä nykyistä paremmasta yhteisöelämän muodosta", jossa "ympäröivän yhteiskunnan valtarakenteet eivät enää kahlitse sielua". Tämä edistäisi hyvin "koko elämän mittaista henkistä kasvua". (55)

Varsin erikoista on, ettei Saari keskiaikaa käsittelevän luvun lopussa esitä kritiikkiä luostarien pedagogiikkaa kohtaan, vaikka teoksessa muuten esitellyt oppeja kritisoidaan. Hän pikemminkin korostaa kristillisten mentaliteettien myönteistä merkitystä esimerkiksi

”Thorndike voitti, Dewey hävisi” – positivistinen kasvatustiede vaikutti filosofista pohdintaa hyödyllisemmältä nopeasti kasvavan massakoulutuksen tarpeisiin.”

suomalaiselle opettajankoulutukselle Uno Cygnaeuksen ajoista lähtien. Jopa nykyäänkin opettajan työn kutsumusluonne, Wallinin sanoin ”sisällinen, Jumalan antama kutsumus”, on tärkeää. Myös uskollisuus esivallalle ja poliittinen neutraalius kuuluu opettajan kutsumukseen. Keskiajan ajattelijoiden korostama henkinen nöyryys kuuluu ihanneopettajan kuvastoon: ”laaja lukeisuus nähdään usein pikemminkin hyödyttömäksi ajanhukaksi kuin ammattikasvattajalle sopivaksi sivistykseksi”. Nykyäänkin näin ajatellaan ns. kontemplatiivisessa pedagogiikassa sekä katolisissa kouluissa (70–71).

Esimerkiksi Foucault on teoksessaan *Tarkkailla ja rangaista* maininnut, että luostari ennakoisi sairaalan ja koulun kaltaisten säännön mukaisten instituutioiden syntyä 1700-luvulta lähtien. Syntyi laaja yksilön vapautta rajoittava vallankäytön kulttuuri. Saaren suhteetoman myönteinen näkemys luostari-pedagogiikan merkityksestä peittää sen, että itse asiassa luostarin säännöt ja opetussuunnitelma pikemminkin estivät kuin edistivät yksilön vapaata henkistä kasvua. Pedagogiikka perustui dogmaattiseen oppijärjestelmään ja sen pakottavaan indoktrinaatioon. Uuden ajan liberalisoituvaa pedagogiikka sanoutui siitä 1600-luvulta lähtien vähitellen irti. Kaiken kaikkiaan luostari edusti sekä fyysistä että psyykkistä väkivaltaa, joka ei ole enää pedagogisesti hyväksyttävää.

Antiikin ja keskiajan käsittely on näiltä osin puutteellista. Sen sijaan uuden ajan ja nykyisen pedagogiikan esittely on erinomaista. Uuden ajan alun tiede, jonka perusoletukset Des-

cartes metodisäännöissään tiivisti, löysi vastakaikua myös pedagogiikassa aina Comeniuksesta (1592–1670) lähtien. Hän mukaili kartesolaista analyysin ihannetta *Didactica Magnan* (1657) oppimisen kuvauksessa, jossa opettaja tarjoaa oppilaan tarkkailtavaksi kohteita ”määrätyssä järjestyksessä yksinkertaisesta monimutkaiseen edeten”. Uuden ajan alussa syntynyt ’metodin kulttuuri’ vaikutti vähitellen luokkien ja oppisisältöjen ajallisen seuraannon järjestämiseen, oppikirjojen kehittämiseen ja massakoulutuksen organisointiin (Pestalozzi, Herbart).

Osin metodin kulttuurin vastapainona nousi keskustelu vapaudesta ja sivistyksestä valistuksen ja romantiikan taitteessa, mille Rousseauin toiminta loi pohjaa. Saari jäsentää tätä keskustelua varsin osuvasti negatiivisen ja positiivisen vapauden jännitteen kautta. Hän kuvaa hyvin myös saksalaista ja suomalaista sivistyskeskustelua (mm. Schiller, Snellman ja Cleve) ja sen jatkumista Saksassa 1900-luvulla.

Kasvatustiede empiirisenä tutkimusalana kytkeytyy uuspositivismiin perinteeseen. Saari kuvaa hyvin selkeästi amerikkalaisen behaviorismin varhaista kehitystä. Vuosien 1820–1930 laajan siirtolaisuuden myötä syntyi tehokkaan massakoulutuksen tarve, johon behaviorismi vastasi. Jo Herbert Spencer (1820–1903) korosti, että perinteisten humanististen alojen sijaan kouluissa tulisi opettaa teollisessa yhteiskunnassa tarvittavia tietoja ja taitoja. Spencer vaikutti voimakkaasti amerikkalaiseen koulutuspolitiikkaan ja kasvatustieteelliseen tutkimukseen 1900-luvulla (mm. Franklin Bobbit ja Werrett

W. Charters). Psykologi Edward Thorndike (1874–1949) painotti kokeellisen psykologian merkitystä oppimisen teoriassa: oppiminen on ’konnektionistista’, ärsykkeiden ja reaktioiden liittymistä toisiinsa. Lopulta voidaan löytää yksinkertaisia ’oppimisen lakeja’. Ajateltaessa vaikuttavuutta, voidaan sanoa, että ”Thorndike voitti, Dewey hävisi” – positivistinen kasvatustiede vaikutti filosofista pohdintaa hyödyllisemmältä nopeasti kasvavan massakoulutuksen tarpeisiin. (127–128, 135–141)

Saari kuvaa hyvin positivistista kasvatustiedettä ja sen menestyksen yhteiskunnallisia taustoja. 1900-luvulla nousi kuitenkin esiin vakavaa positivismin kritiikkiä, jota esitellään teoksen loppupuolella kriittisten kasvatusteorioiden avulla. Saari nostaa esiin erityisesti Frankfurtin koulukunnan yhteiskuntakritiikin sekä radikaalit pedagogiset reformit kuten A.S. Neillin (1883–1973) perustaman Summerhill-koulun. Uudemmat virtaukset kuten ympäristökasvatus ja feministinen pedagogiikka jäävät lyhyiden mainintojen varaan – näitä olisi ollut syytä käsitellä Summerhilliä laajemmin, koska ne ovat keskeisempiä nykykeskustelussa.

Saaren teosta voidaan hyvin suositella paitsi kasvatustieteen filosofian ja teorian perusoppikirjaksi, myös kaikille ihmistieteiden filosofiasta kiinnostuneille. Kasvatus on muuttunut lasten- ja koulukasvatuksesta ”elinikäiseksi oppimiseksi” ja siksi on entistä tärkeämpää pohtia sen arvoja, menetelmiä ja mahdollisuuksia ”läpikotaisin pedagogisoituneessa” yhteiskunnassamme.